

Utanför Skinntebo strax söder ut användes 1919—1923 en ryssjegård med landgård av ris men sidoarmar av garn. Vid Näs i Frölunda socken (beläget omkring 3 km. från Brottkärr) ha tidigare (senast något år före 1920) funnits två ryssjegårdar. Båda ägde blott *en* djuggård och denna vette inåt Askimfjorden; fiskena avsågo blott fångst av utgående fisk. Land- och djuggårdar bestodo av ris.

Enligt hemmansägare Carlsson ha ryssjegårdar förr varit långt talrikare på denna kust, varest de förekommit där och var åtminstone ner till gränsen av Halland, ja även sannolikt i detta landskaps nordligaste del. Längre söder ut är emellertid den halländska kusten alltför öppen för att dylika fisken skulle kunna användas.

Ivar Arwidsson.

Kolning av bränntorv under 1700-talet i Närke.

I sin *Geographie* (uppl. 8, Bd. 2. Stockholm 1828, sid. 373) har *E. Tuneld* meddelat följande uppgift om Frövi bruk i Närke: »Frövi Bruk i Näsby S., 3 mil från Örebro har 1,380 Skepp. Stångjernssmide, med 2 Stångjernshamrar och 4 härdar samt särskilt Knipp¹ och manufaktur-smide, som drifves med torf.» Eldning med torv under vissa av smidesugnarna, här säkerligen betingad av god tillgång på materialet, synes ha varit särskilt betecknande för Frövi bruk, efter som Tuneld anser det vara värt särskilt omnämnande. Tunelds uppgift bestyrkes ytterligare av en ännu bevarad, c:a 50 år tidigare nedskreven kort relation om tillvägagångssättet vid upptagandet av torven och behandlingen av densamma före dess användning. Relationen, som förvaras i K. Bibliotekets handskriftssamling i en folioportfölj med lösa handlingar av skilda slag, topografiskt ordnade (M. 37:3: Smärre skrifter och handlingar rörande Sveriges topografi) är av så stort kulturhistoriskt intresse, att den torde vara väl värd att återges i denna tidskrift. Dess titel är: »*Om Brenntorfs nyttjande wid Frövi Manufactur Wärk.*» Relationen är ej daterad, men att den tillhör 1700-talets senare hälft, förmodligen något av dess senaste decennier, framgår av underskriften: »Sålunda befinnes wid Frövi hos Bergmästarn I: W: Dalman.»

Jacob Wilhelm Dalman var född 1738 på Hinsebergs gård i Näsby sn, under vilken Frövi bruk hörde, och blev, efter att ha varit auskultant i Bergskollegium och Geschworner vid Sala Silvergruva, bergmästare. Hinsebergs gård och därmed bruket ärvde han efter sin fader, f. d. Vice lagmannen i Wesmanland, Olof Johan Dalman, adlad Dalman, vilken avled år 1756. J. W. Dalman avled år 1813. Det är alltså först efter 1756, och sannolikt ett par årtionden senare, omkring 1780, som den nämnda redogörelsen är författad. Huruvida Dalman själv eller någon av hans medhjälpare vid bruket nedskrivit densamma, är nu omöjligt att avgöra. I varje fall är den tidigare nämnda underskriften av annan hand än det övriga, sannolikt Dalmans egen. Relationen, som talar för sig själv, lyder som följer:

¹ Knippjärn = järn av fina dimensioner, som ofta föres i handeln hopbundet i knippor.

»Om Brenntorfs nyttjande wid Frövi Manufactur Wärk.

Torfmäsen ligger circa 1,800 al:r från wäret och hafwer 3 al:r djup torf. Med avfall,¹ så at wattnet rinner utur grafwarne till det djup. Torfwen skäres, sedan öfwerste Iorden är afskottad, med spadar, som äro 12 tum djupa och 15 tumb breda, samt et litet weck på ena kanten (fig. 1), då torfwen tages 3 tumb tjock, så snart karlen tagit en sådan torf kastar han spaden med Torfwen på axelen och bär bort, samt nedlägger flat på Mäsen, Torf wid torf. När den legat 14 dagar på detta sätt och något torkat wändes Torfworna då de tillika läggas så at den ena kanten hwilar på den andra Torfwen, 2 à 3 weckor deretter staplas Torfworne eller resas på ända emot hwarandra (fig. 2), och

Fig. 1. 1/1.

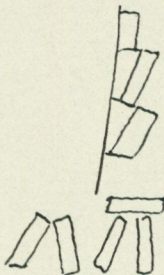

Fig. 2. 1/1.

när de på detta sätt blifwit wäl igenomtorra inbäres den uti store Hus af stolpar med tak öfwer, då man lägger stänger utåt sidorna i stället för wäggar.

Nu uptages Torfwen af tillwandt Folk efter Accord, så at de får 32 R. specie för hwarje Cubique Famn inburen torf, som mätas och uträknas uti Husen. Men detta accord tål afprutning när flere hinna wänja sig derwid.

Kolningen förrättas wid Bruket uti Ugnar eller Cylindrer af Iärnplåtar (fig. 3), som äro inmurade och försedde med lösa lock, så at de kan täppas och all Luft utestängas, när Torfwen är utkohlad, hwarefter hon släcknar om et dygn. Uti Kohlningen minskar den sig $\frac{1}{3}$ del.

En Kohlare bör hafwa 8 sådane Ugnar, kan då altid hafwa 2 Ugnar hwarje dag kohlade eller 1 Stig Kåhl.

Uti Knipsmidet² swarar torfkohlen emot 40 B. eller 1 R:dr dijre träkohl i 24 T:r på stigen.³ Men fastare torf är drygare. Uti Knipsmedshärden gör Torfkohlen all nytta, gör gode wällar och mindre afbränning än träkohl. Men uti Stångjärnshärd kan de ej med förmån

¹ Avlopp.

² Knipsmidet, jfr. not ovan.

³ S. k. Storstig, till skillnad från Stigen, som innehåller endast hälften el. 12 tunnor.

nyttjas, utan blandning af Träkohl, at slå under smältorna, då en del torf ändock will göra järnet rödbräckt.¹

Uti glödje eller flamugnar gör torfwen okålad starkare Läga och hetta än wed. Men är drygast om det blandas med något wed som hindrar dess packning eller bibehåller Luftens spelande genom Elden.

När mycket Torf skall uptagas måste en del bäras till 100 al. från grafvarna, om nog utrym(m)e skall winnas, och hela Måsen skall kunna öfwerbredas, då är många försök g(j)orde, men alltid befunnits minsta tidsspillan at Karlen tager så stor Torf, som han orkar bära och straxt på spaden bär den til sitt ställe. Uti flera år hafwa Bönder ifrån Fryksdalen i Wermeland warit här och tagit torf, så at det wore säkrast få några af det wana folket, för den som will göra början med Torfsmide.

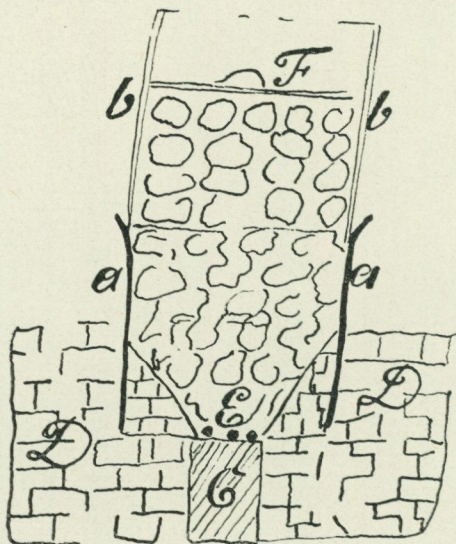

Fig. 3. 1/i.

De börjar så snart Kjälén är ur Måsen uti Maji och tager til Mid-sommarn, sedan skötes den och blir inburen uti Augustii och September. Kolningen fodrar handlag lika som Träkolning, som ej af blott beskrifning strax träffas.

a, en Cylinder af Plåtar, 2 al:s Diametter, 6 quarter hög, är inmurad och inuti med murning afspetsad.

E, ett järngaller, som torfwen hwilar på.

C, en öppning under galleret hwarigenom torfwen antändes och sedan med en lucka igensättes och öfwerstybbas, at ingen luft slipper in.

¹ Rödbräckt är järnet, då det blir skört och spricker i kanterna, beroende på svavelhalten, gör sig huvudsakligen gällande vid valsning eller smidning av järnet vid rödvärme. Alltför stor svavelhalt kan åstadkomma att järnet t. o. m. faller sönder.

B, en dylik Cylinder, som står uti fals af den undre men kan aftagas då kohlen skola tagas ut.

F. Ett Lock som lägges på Torfwen under kåhlingen at hindra för stark låga och sedan stybbas uppå då det skall täppas. Största konsten är at med locket lagom moderera luften, at det eij blir aska eij (*h*)eller okohlad Torf, och at sedan få igensmeta alla springor at ingen luft slipper in eller ut.

Sålunda befinnes wid Frövi hos Bergmästaren I: W: Dalman.»

A. Enqvist.

Den ostsvenska sädesskären.

I senaste häftet av *Fataburen* har Arvid Enqvist ur J. H. Rhezelius' anteckningar från hans resor på Öland och i Kalmar län år 1634 återgivit ett antal anteckningar, som i dessa Gustaf-Adolfsminnets och Riksantikvarieämbetets jubileumsdagar ha ett dubbelt värde därigenom att de visa, att det märkliga Kungliga Memorialet av den 20 maj 1630 verkligen också, åtminstone vid ett tillfälle, varit direkt vägledande för kulturhistoriska fältuppteckningar.¹ Man jämföre Enqvist punkt 1 (sid. 17 ff.) och Memorialets punkt 8, 12, 14; Enqvist punkt 2 (sid. 20 och Memorialets punkt 12; Enqvist punkt 3 (sid. 20 f.) och Memorialets punkt 14; Enqvist punkt 4, 6, 7 (sid. 21 f.) och Memorialets punkt 13; Enqvist punkt 5 (sid. 21) och Memorialets punkt 9; Enqvist punkt 8 (sid. 23 ff.) och Memorialets punkt 4; Enqvist punkt 9 (sid. 26 ff.) och Memorialets punkt 1. Läggas dessa uppteckningar vid sidan om Memorialet, får man nästan intrycket, att detta tjänat som en fullt modern frågelista.

De av Enqvist återgivna notiserna kunde ge anledning till ett flertal kommentarer. Jag skall här blott beröra en av dessa. På sid. 107 i Rhezelius' anteckningar (Enqvist sid. 20) avbildas en sädesskära, vars handtag har en skivformig avslutning och nere mot skäran är försedd med liksom en bakåtriktad tagg. Denna form kan identifieras med en ännu i dag i vårt land förekommande typ av sädesskära.

Om vi utgå från handtagets form, låta sig de svenska skärorna indela i två stora grupper, sådana med enkelt handtag och sådana med rikt skuret och snidat handtag. Den förstnämnda gruppen företrädes framför allt av skärorna från Dalarna, men den anträffas även på andra håll inom vårt land, liksom den är den i övriga nordiska länder och på Europas fastland vanligast förekommande typen. Vissa varianter kunna urskiljas, men de äro mindre iögonenfallande.

Den andra gruppen, den med skuret och snidat handtag, tillhör Sveriges sydligare landskap. Hithörande handtag fördela sig i två skilda typer, den ena med en skivformig avslutning av skaftet, fig. 1—3, och ofta även nertill — mot skäran — försedd med ett mer eller mindre kraf-

¹ Memorialet av den 20 maj 1630 finnes senast återgivet i den i anledning av den pågående insamlingen till Gustaf-Adolfsfonden utgivna skriften »Svensk Kulturminnesvärd, Ett 300-årsminne», Sthlm 1930, sid. 7 ff.